

A település és népi gazdálkodás történeti változásai a Dél-Dunántúlon

Az elmúlt évtizedekben számos dél-dunántúli falu történeti néprajzát kíséreltem meg a levéltári források és az emlékezet, a hagyomány segítségével megrajzolni. Kutatásaim során természetesen foglalkoztam az úrbéri viszonyok kérdésével, az urbárium bevezetése előtti gazdálkodással és az urbárium bevezetésének nehézségeivel és elhúzódó pereivel. Megismertem, mint verték – kényszerítették bele az urbáriumba a falu népét, mint forgatták ki a korábban közösen (egymás közt és a földesúrral is) használt erdő-, rét-, nádas és vízzel borított területekről és szorították megélhetésüket a jobbágytelek vagy annak részével meghatározott szűk területre. Ugyanakkor látnom kellett azt is, hogy a múlt század első felének országgyűlési vitáiban, melyeket az úrbéri viszonyok rendezésének szenteltek, hogyan próbálták olyan nagyjaink is, mint Deák Ferenc, az ő korára kialakított úrbéri viszonyok modelljét visszavetíteni a korábbi századokra és egy sohasem volt, vagy legalábbis általánossá nem vált, joggyakorlat folyamatosságát igazolni. Ezen felül azt is tapasztaltam kellett, hogy történetírásunk nem egy esetben a magyar jobbágyviszonyokat is egy idegen, elméleti minta szerint ítéli meg és értelmezi.

Nem csak az élő emlékezet, hanem a levéltári följegyzések alapján is úgy látom, hogy az urbáriumok bevezetése előtti jogszokásokból, mely a földesúr és jobbágy területhasználati jogát szabályozta, egy egészen más gazdálkodási és szokásrend körvonalai bontakoznak ki, mint amita XVIII. és a XIX. század úr–jobbágy viszonyában törvényesnek tartott. (A visszavetített mintában például, minden jobbágyi használati jognak alapja a telek. A jobbágytelek tartozékának tekintették az erdőhöz, a faizáshoz való jogot is, a telek nagyságának mértéke szerint.)

Az 1828-as Conscriptio Regnicolaris adatai félrevezetőek a Dél-Dunántúlon, különösen az erdős vagy ártéri határral rendelkező falvak esetében, tehát a földművelésre kevésbé alkalmas területeken. Az összeírásban szereplő és a valóságos adatok eltérését megközelítőleg számszerűen is sikerült nem egy esetben kimutatnom.

Nem fogadhattam el a korábbi történeti irodalomban és helyzetelemző tanulmányokban, útleírásokban ismételten felbukkanó előítéletet, minősítést, miszerint a magyar paraszt még a múlt század elején annyira elmaradott, hogy gyermekét lopásra, semmittevésre, virtuskodásra neveli és edzi, és megvet minden józan polgári indusztriát, szorgalmat, iskolázást. E sommás, elmarasztaló ítéletet nem csak elfogult idegenek, átutazók mondják ki, hanem olyan magyar hazafiak is, akik nemzetünk sorsának mélyebb okaira és eredőire is rámutattak, mint Berzsenyi Dániel Somogyban, vagy Höbling Miksa, Baranya orvosi helyismeretének élesszemű

megfigyelője és írója. A magyar és német paraszti értékrendnek a baranyai Hegyháton és a tolnai Völgyességben érvényes formáját összehasonlítva megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy akkor is és most is, szemléletünkkel van baj. Nem értjük meg a 150–200 évvel ezelőtti magyar parasztot, idegen mértékkel mérjük sajátos, történetileg kialakult magatartását.

Ahogy a középkori magyar társadalom csak igen tágra értelmezve nevezhető feudálisnak, hiszen éppen a legfontosabb ismérve, a személyes függés piramisa hiányzott belőle, s a középkori magyar nép szinte megszámlálhatatlan jogállású csoportra osztható fel és széles tömegek egyáltalán nem sorolhatók be szabadabb állásuk folytán a jobbágyok közé, (határőrök, székelyek stb.) ugyanúgy nem beszélhetünk később sem általános jobbágyviszonyokról, még az egységesítőnek szánt urbárium bevezetése után sem.

A Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc a magyar nép szinte tűrhetetlen törvényen kívüli állapotának vetett véget, s bár kitűzött célját, a függetlenséget nem érte el, azok az állapotok, melyek a felkeléshez vezettek, nem tértek vissza többé. A magyar nép, a parasztság további sorsát azonban egészen más irányba fordították a XVIII. század folyamán, mint amilyen irányban az a korábbi századokban megindult és elsősorban a török-megszállta területeken fejlődni látszott. Úgy vélem, hogy az országnak a török által megszállt részein ez a korábban megkezdett fejlődési irány, a háborús viszonyok ellenére, némiképpen folytatódott, vagy legalábbis nem homályosult el annyira, hogy a török kiűzése után a parasztság hozzá ne kezdhetett volna egyenes vonalú továbbvitelére és építésére. Ennek legfőbb akadálya az lett, hogy a felszabadított területekre olyan földbirtokosok kerültek, akik vagy idegenek voltak és egyáltalán nem ismerték a helyi viszonyokat vagy olyan nyugat- és észak-magyarországi főurak, akik ezt a sajátos magyar paraszti fejlődést és annak múltját már nem ismerték (mivel régebbi birtokaikon már korábban megváltoztatták azokat). Ezek az új, dél-dunántúli földbirtokosok, jobbára inkább megbízott tisztjeik által, természetesen másutt fekvő birtokaik már bevált vagy beválnak látszó mintáit akarták átültetni új szerzeményeikre is és új alattvalóik addigi szokásjogát, mint törvénytelen, az általuk elképzelt mintába nem illőt, a jobbágyok meghallgatása nélkül elutasították. (Ennek legvilágosabb példája a halászati jog kisajátítása volt, s nem kétséges, hogy a dél-dunántúli jobbágyok őrizték meg jobban a korábbi, középkori jogszokást, s nem a földesurak, akik Európa más részén kialakult jogrendre, mint általános érvényű mintára hivatkozva „rendezték el” ezt a kérdést birtokaikon.) Természetesen a puszta jogon kívül itt a tényleges használati módokról is szó volt, melyeket a korábbi jog lehetővé tett. Ennek tagadása együtt járt nemcsak a halászat korábbi formáinak hanem a vízépítés, az ártéri gazdálkodás módjának a megsemmisítésével is. Nem véletlen, hogy legkevésbé az egyházi birtokokon szorgalmazták a jobbágyok betörését a Nyugatról hozott mintába, hiszen a papság sorai közt jobban akadt jobbágyi származék. Akárhogyan tekintjük, a XVIII. század elején Magyarország fejetlen ország, nincs élő érdekközösség és hagyománytudat (nem csak politikai, hanem gazdálkodási hagyományokról is szó van) vezetői és vezetettjei közt, a nép ki van szolgáltatva a hadseregnek és a Helytartótanácsnak. Sem a hadsereg, sem a Helytartótanács irányítói közé született magyar nem kerülhetett (legfeljebb

kivételképpen), így a magyar hagyományt és érdekeket nem képviselhette senki sem. Ezek az állapotok nem sokat változtak Mária Terézia uralkodásáig, amikor az be akarta vezetni az úrbérrendezést.

Történelemkönyveinkből nem egyszer kiolvasható az úrbérrendezésekkel szembeni megyei ellenállásnak, mint a nemesi osztályérdek, a reakció tipikus példájának a súlyos elítélése, – s nem tudom, két évszázad történetírásának erre vonatkozó megállapításaival eredményesen vitatkozhatom-e, amikor azt mondom, hogy túlságosan elfogultan ítéljük meg Mária Terézia közbelépését. Én is úgy látom, hogy a Dél-Dunántúlon legalábbis, ahol az urbárium egyértelműen nem jelentette a parasztság terheink enyhítését, az 1767-es úrbérrendezés a nyugati tartományokban beváltak hitt rendszer ráerőszakolása volt a magyar viszonyokra, végzetes bűn volt, végleg felszámolta egy sajátos magyar agrárfejlődésnek az eredményeit és egyszer s mindenkorra elpusztította annak rendjét. A rendezésből logikusan következtek a XVIII. század végi és XIX. századi erdő-, rét- és legelő- elkülönözési perek, a vizek végleges elvétele, s az ezek gyilkos következményeit szentesítő jobbágyszabadítás. Ez pedig együtt nem egy, korábban gazdag és átlagon felül művelt magyar néprajzi csoport számára a szó szoros értelmében – halálos csapást jelentett.

Azt, hogy mit számolt föl és vert szét 1767, csak sejthetjük a fennmaradt emlékekből, hogy mit hozott be, azt szépen kiolvashatjuk a Felhő Ibolya szerkesztette kötetből, *„Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában.”* A megelőző állapotokról sokkal többet mondanak el az urbárium előkészítésére kibocsátott 9 pontos kérdőívek, bár arról is meggyőződhettem, hogy az abban megadott válaszokba már belevetítették előre a rendezés elveit is.

Az 1767-es úrbéri rendezés fölbecsülhetetlen változások alapja lett, végrehajtása évtizedekig elhúzódott. A rendezésből a következő feltételezések olvashatók ki:

1. A jobbágyság elvileg egységes és birtokképtelen az egész Birodalomban. (Nem szükséges bizonyítanom, hogy ez mennyire pontatlan feltételezés. A jobbágyság egyáltalán nem volt egységes jogállású és bizonyos tekintetben, bizonyos területeken elismerték birtokképességét is, pl. a szőlőre vonatkozóan.)

2. A jobbágyság egész létének alapja a jobbágytelek, ill. a belőle való részesedés nagysága. Ez a szántóföld nagyságát jelenti és az ennek arányában kimért rétet, erdő- és legelő-jogot. Más jogot a „közös”-hoz elvben nem ismertek el.

3. Az erdő, a víz és ezzel a vadászat és halászat is, kizárólag csak a földesúré, ebből részesítheti ugyan a jobbágyokat, de ellenszolgáltatásokért. Udvara fenntartásához ajándékokat követelhet és beleszólhat a jobbágy minden tevékenységébe. Pl.: iparűzés, fuvar, napszám, költözés és öröklés.

4. Tulajdonképpen a földesúr képviseli az államhatalmat is. Bírja és büntetés-végrehajtója is jobbágyának. Kezében tartja a falu kormányzását beleszól a bíróválasztásba. Ezzel tulajdonképpen tagadta a helyi közösség létét és annak önkormányzathoz való jogát is. (A közösségi föld, ill. a földközösség minden formáját is tagadta, nem ismerte el, magához ragadta azt az ellenőrzést, amit a közösség gyakorolt tagjai felett. Minderre úgy hivatkozott, mint eredeti és visszaállítandó jogára. Ehhez is hozzáfűzhetjük azonban azt, hogy a megfigyelt gyakorlat nem felelt meg ennek az elvnek és az egykori földközösség számos vonása tovább élhetett a falvak egymástól is eltérő hagyományos szokásaiban, nemegyszer dacolva a földesúrral is.)

Hogy milyen mélyreható változást jelentett az urbárium és elveinek érvényesítése, mi sem bizonyítja jobban, hogy az úrbérrendezés után pár évvel, helyenként évtizeddel, megindul a Dél-Dunántúlon is a legalább 6–700 éves múltra visszatekintő életforma és a vele szorosan összekapcsolt települési rend felszámolása. Erről ad szép képet gondolat ébresztően Hofer Tamás a Dél-Dunántúl településformáinak átalakulásáról szóló tanulmányában.

Mielőtt azonban a mindig elítélően emlegetett és fölszámolt régi települési rendről beszélnek, szólnom kell röviden az úrbérrendezések során elhangzottak alapján, a régi közösségi szokásrendről, a földközösséget irányító elvekről. Először a jogviszonyokról szólnék, néhány vonását kiemelve.

A helyi közösség a faluközösség –sok tekintetből e kifejezés a szerencsésebb a földközösséggel szemben– a szabadalmas területeket ill. népcsoportokat, tehát a székelyeket, határőröket, hajdúkat, predialistákat, kismemeseket és mezővárosokat illetően nyilvánvalóan és szépen igazoltan működött szinte napjainkig. Fellelhető ehhez hasonló önkormányzat és faluközösség kifejezetten jobbágysorú falvak anyagában is, én elsősorban a Duna mentén találtam rá. A faluközösséghez való tartozás volt a jogalapja a falu határa, minden közös része használatának (nem a jobbágytelek!). A falu határvonala hihetetlen jelentőségű és mágikus erejű volt.

Ebben a használatban a faluközösség két szempont egyeztetésével részesítette tagjait: az igazság vagy egyenlőség alapján és méltányosságból. Az úrbérrendezés elvei mindkét szempontot háttérbe szorították; a részesedés egyetlen alapja a jobbágytelek és annak nagysága lett. Vagyis a jog alapja a vagyon és annak nagysága. Így például az erdőhöz való jog az urbárium előtt a faluban lakással, a faluközösséghez való tartozással volt összekapcsolva, az urbárium a birtokolt teleknagysághoz szabta. A zselléreket tulajdonképpen kizárták az erdőből, bár később arra hivatkozva, hogy a faizás jogáért ők is robotoltak, némi részesedést adtak belőle nekik is. A faluközösség erdőfeletti illetékességét (pl. Mohácsott) a nagyhatalmú püspök-földesúrral szemben is meg tudta védelmezni egy időben, s végleg csak a jobbágyfelszabadításkor veszítette el erdő- és vízbirtokait.

Az úrbérrendezést megelőző joggyakorlat egy részletének felvillantása után szólnék arról az életformáról, gazdálkodásról, mely az említett jogon alapult, de annak következtében egészen más, a későbbitől eltérő haszonvételeket, gazdálkodási módot is jelentett. Az erdő példájánál maradva, az életforma megértéséhez meg kell ismernünk egy egészen más erdő-fogalmat.

Az erdő nem faanyag termő hely csak, hanem egy sokoldalú tevékenység és haszonvétel színtere. Elsősorban az állatállományt eltartó legelő, teleltető, hizlaló tér. Az erdő különböző terményeinek a gyűjtése, a vadászat, a madarászat és a gyümölcstermelés is nagy jelentőségű volt. Méhészkedés, gombászás, mindenféle gazdasági és házi eszköz és szerszám anyagának, gubacs, tapló, abroncsnak és kötésnek való vessző, gyógy- és festőnövények, bútornak, épületnek és tűzifának való anyag lelőhelye.

Az állattartásnak az az erdő felelt meg legjobban, amelynek maradványait itt-ott, a Dél-Dunántúlon természetvédelmi területként kívánjuk megőrizni: ez a legelő-erdő. Hatalmas, gyümölcstermő fák (vadalma, vadvörte, makkot termő tölgy, cser, gyertyán, szil, kőris és hársfák) állnak egymástól távolacsán úgy, hogy a lombjuk egyenletesen fejlődik ki. A legalsó ágak, melyek már kinőttek a marha szája alól, a legszeleesebbek, legvastagabbak, felettük a lombkorona csaknem szabályos félgömb vagy kúp. Ezek a fák minden oldalról kapnak napot és így szinte minden esztendőben bő termést hoznak, melynek értéke és mennyisége vetekszik az ugyanazon a területen termelhető bármelyik takarmánynövény hasznával, vagy inkább jóval meg is haladja azt. Ezek a fák nem hagyásfák nem egy nagyobb, összefüggő erdőség hírmondói, amint azt némelyek hiszik. Alakjuk mutatja, hogy sohasem álltak sűrű állományban, mely a törzseket, a fényért versenyezve, sudár magasra kényszeríti, míg az alsó, árnyékba-került ágak sorra elszáradnak. A felnövő, pótlásnak szánt gyümölcstermő fa úgy kerül el a legelő állatok száját, hogy tuské (kővény, vadrózsa, galagonya) között nő fel, mely megvédi őt. Éppen azért a legelő-erdő tisztításakor ott, ahová magas fát szántak, nem vágják ki a tuskét, mert így közte hamarosan megjelent az odahullajtott magból a kíváncsú csemete. A felnövő fa aztán saját árnyékával is kiölte az őt védő, dajkáló tuskés növényzetet, de valószínű az ember más módon is segítette e csemeték gondozásával a legelő-erdők fenntartását. Az

ilyen legelő-erdőkön kívül ismerték a legeltetésre és lombtakarmányra alkalmas, alacsony bozót-erdőt (Niederwald!) és az épületfára alkalmas, sűrűbb erdőt, a „malomfát". A rétek köré ültetett élő fűzfakerítések lombja is takarmányként hasznosult, a vesszőket pedig korábban oly sokféleképpen használták fel, hogy fölsorolásuk is hosszadalmas lenne: az építkezéstől kezdve különféle kasok, kosarak, halászeszközök készítésére stb.

Sokoldalúan használták az árterületeket is, a nyílt víztől a nádasig és bokorfűzes zátonyokig. Tudjuk, hogy a középkorban Magyarországon sokkal szabadabb volt a halászat, mint tőlünk Nyugatra, a jobbágyoknak is volt halászati joga és lehetősége. Az erdőben, árterületeken, vizek közt élő ember a határ minden részében ahol erre szüksége volt, „támaszpontokat"; létesíthetett: enyhelyet magának és jószágának, halászó helyeket, tanyákat, gyümölcsöseket, széna-tároló és teleltető szállásokat, itató-helyeket, vízvezető fokot, csík és haltartó gödröt, méhest, vermet, pincét, szérút stb. alakíthatott ki magának.

Azok a területek, melyeket munkájával kisajátított magának a közösségből, csak bizonyos feltételekkel és csak bizonyos ideig maradhattak az egyén kizárólagos használatában. A rétet a kaszálás és betakarítás után, a szántót aratás után újra át kellett adni a köznek; ha e területeket kerítéssel, korláttal védelmezte, úgy azokat újra meg kellett nyitnia. Ha magánvagyonra védelmére, jószága ellátására készített létesítményei veszélyeztették a köz javát, mások állatait, teljes kártérítéssel tartozott. (Pl. ha az általa ásott kútba, vagy szénája védelmére készített árokba más jószága beléesett és elpusztult.)

Az a települési rend, mely ehhez a határhasználathoz kapcsolódott, nehezen határozható meg mai fogalmainkkal. Nagyon helyesen állapítja meg Hofer Tamás említett munkájában, hogy nem nevezhető ez osztott települési rendnek, mert e kifejezés azt sejteti, hogy itt valami szétesztatott, ami valaha egység volt. Éppen fordítva, valami széjjel volt, ami később egy vagy két egységbe tömörült. Az a kifejezés, hogy halmazos csak a lakóházakra vonatkozik, a kétbeltelkőség vagy szállásosság is csak leegyszerűsíti a bonyolult valóságot. Mindenesetre számot vetve avval, hogy csak megközelítjük a modellel a lehetséges változatok zömét, a következő település-tagokról beszélhetünk:

1. Lakóház, udvar és hozzátartozó melléképületek, tárolók; hombár, kamra, fészter stb. (Lakó tag)

2. Különféle szállások. (Falu alatti, réti, erdei szállások, különféle állatok befogadására: marha, ló, disznó, juh, méhes. Ezeken belül külön ember tartózkodására alkalmas gunyhó,

takarmány tárolására szolgáló szénaállás, verem, fészker, padlás stb.) (Szállás tag)

3. Különféle, az előbbiektől helyileg független tárolók: Szerűk, pajták, górék, csikós-, halas-gödör. (Tároló tag)

4. Szőlőbeli vagy gyümölcsösbeli kunyhó, présház, pince, verem, csatlakozva hozzá ól, emberi szálláshely stb. és gyümölcsaszaló (Szőlő vagy gyümölcsös tag)

5. Halászó hely. tanya. Rekesz, cége, vejsze, emelcsü-hely, hozzátartozó haltartó létesítménnyel. (Halászó hely)

6. Későbbiekben magán birtoklású berendezések, melyek sokfelé, sokáig közösségi használatban voltak: kenyérsütő kemence, mosóhely, kút, forrás, áztató-, kalló-, ványolóhely, pálinkaégető, malom, kocsma. (Közösségi tag)

7. A közös állatállomány megőrzésére szolgáló létesítmények. (Aklok, karámok, úsztató-helyek, rév és kompházak stb.)

8. Templom, iskola, harangtorony, feszületek, kápolnák, tanító- és paplak, temető. (A kultúra és kultusz közösségi létesítményei – egyben az egyének bizonyos időhöz, életkorhoz, állapothoz igazodó tartózkodási helyei.)

Az ezekből a tagokból álló falunak a legállandóbb része, éppen a legszilárdabb központi tagja az, ami nem lakott: a közösségi létesítmények. A falu többi tagja mozgékony és ideiglenes jellegű, – ha maga a lakóépület nem is, de a benne való tartózkodás az. Az ember életkorától, nemétől, évszaktól, a nagycsaládon belül kapott szerepétől függően tartózkodik itt vagy ott, hosszabb vagy rövidebb ideig. Gyermekként a lakóházban kezdi anyjával, később a legény az állatokkal kint tanyázik erdőkben és szállásokon, mint felnőtt férfi dolgozik a szántón, réten, szőlőben, jár robotba és fuvarba. Megöregedve megint jobbára kint van a szállásokon vagy a szőlőben, a méhesben tevékenykedik, halászgat. Időszakonként részt vesz közös halászatokon, vagy saját halászó-helyén tanyázik, vadászik, vermet ás, gyűjtöget, hurkot vet, szerszámnak való fát keres. Sokoldalú tevékenység ez, szigorúan nemek és korosztályok

szerint. Ebben benne van számos, később önálló kisipari tevékenységgé vált mesterség tudása és gyakorlása is. Pl: az asszonyok feladata a kender és len termelése, feldolgozása, a ruházatról való gondoskodás gyűjtögetés, gyógyítás, van amikor még a cserépedény készítése is. A férfiak „ipari” tevékenysége (még) nem néhány falusi vagy városi iparosra hárul, hanem maga a parasztember űzi, vagy szakosodott, specialista falvak. Horizontális munkamegosztás ez. A földművelés csak egy a sokféle tevékenység, tudás közül; vannak kővágó, kőfaragó, kocsigyártó, kádár, fazekas, juhtartó, tehéntartó, ökörnevelő szőlőműves stb. falvak is, egymást kiegészítve élnek, állandó cserekapcsolatban. Ezzel szemben a vertikális munkamegosztás a városi iparos és a földműves falu közt az utóbbi évszázadban sem tudta teljesen háttérbe szorítani nálunk a régebbi, horizontálíst.

A leglényegesebb vonása: a szántóföld nem a kizárólagos megélhetési forrás. Amikor a német telepesek megérkeztek Magyarországra, Dél-Dunántúlon legalábbis, először legtöbbjük iparosként íratta össze magát. Azonban ők is földet szereztek és a föld művelése mellett foglalkoztak csak iparral. Később már nem is említik iparosként őket, parasztok és napszámosok, akik valamilyen mesterséghez is értenek. Nem csak itt, de mindenhol az országban tapasztalható, hogy a falusi iparos, mesterember, sőt mezővárosi céhbeli mester és tőzsér, elsősorban földdel rendelkező lakos, aki a faluközösség közös javaiból is részesedik, használója a közös erdőnek, legelőnek, vizeknek. A korábbi modell ez, mely még hat, és a később beletelepülőket is arra kényszeríti, hogy kövessék? Történeti felfogásunk szerint ez az elmaradottság, a fejletlenség, a természetes gazdaság eredménye, a középkor és a török hódoltság hagyatéka. Előképét hiába keressük távolabb Nyugaton, a királyi szolgáló népek rendszerében csak cseh és lengyel földről ismerjük párhuzamait – és több más, távoli és tengerentúli parasztkultúrában. Az elmaradottság és a szegénység fogalmát meg éppen azért kell ezzel kapcsolatban visszautasítanunk, mert éppen ezek a tájak, melyek ezt a hagyományt megőrizték, fenntartották itt a Dél-Dunántúlon, voltak az elsők, akik átvették a hitújítást, a könyvet és az iskolázást, európai látókörű fiai voltak és fejlett népművészetükben a reneszánsz és török művészet hatását fedezzük fel. Nem voltak műveletlenek, mert éppen hogy legjobban ki tudták használni természeti és történeti adottságaikat, olyan helyen voltak gazdagok, ahol ma, a legmodernebb agrotechnika alkalmazása ellenére is elmaradott régiókról beszélünk.

Amikor az elkülönözés szétzúzta ezt az életformát, megfosztotta a falvakat a nem földművelésre használt közös területüktől. Az erdő, a víz és más, földművelésre akkor alkalmatlan területek kizárólagos ura a földesúr lett. A földesúr ezután igaz, faáru-termelésbe kezdett, de nagyon sokáig, sokhelyütt egy évszázad után sem hozott ki annyi hasznot, értéket, amennyit a jobbágyság hoztak ki e területek sokoldalú élésével. A földesúr számára az erdő már nem gyümölcstermő, különféle nyersanyagokat rejtő, állat-teletető föld, „élés” – amint ezt többfelé Baranyában nevezik, hanem csak favágásra és vadászatra alkalmas hely. Az árterületekről írt munkámban kimutattam, mint mint esik vissza a halászat, az állattartás, a gyümölcstermesztés a meggondolatlan vízrendezések és elkülönözés hatására a Duna mentén. Nagy hasonlóságot látok az 1950-es évek gazdaságpolitikája és az úrbéri rendezés között. A paraszti földhasználati jog, ill. birtokolási jog erőszakos korlátozása folytán óriási,

korábban nagy hasznát, jövedelmet biztosító területek váltak kihasználatlanná, műveletlenné, az ország éhínség és elkeseredés szélére jutott és csak élelem behozatalával lehetett a közellátást biztosítani. A XVIII. század közepén az erdők, árterületek, vizek haszonvételének kiesése mellett széttört egy századok alatt kialakult, kimódolt táji munkamegosztás is, egy századok alatt hagyománnyá lett együttműködés a természettel. Tudom, hogy ma már nehéz mai fogalmainkkal ennek a jelentőségét megközelítően érzékeltetni, ehhez egész sor kérdésben meg kell változtatnunk elképzeléseinket. Ezek közül csak egyet említek, a gyümölcsfogyasztást. Ma a gyümölcs csemege, ráadás az étrendben és tudjuk, milyen keveset fogyasztunk belőle már évtizedek óta, sőt, vidékenként 100 év óta is. Aligha fogjuk fel teljes mélységében például a madocsiak könyörgő levelében írottakat erről: *„Szív szorító érzés volt látni, hogy a mi Atyáinktól terhes munkával kiirtott, s megtisztított földön plántált és oltott szép fák, melyek 70 s 80 esztendő alatt nevelkedtek fel oly nagyra edgy két óra alatt mint pusztítottak el! Életemtől inkább fosszanak meg, kiáltá könyörögve sok síró szegény, csak fáimat — (egy másik levélben: szegény Házunk népének élelmet adó drága gyümölcsfákat, gyermekeinket tápláló fáinkat' emlegetnek) — kíméljék!"*

A panaszlevelet a madocsiak akkor írták jegyzőjükkel, amikor földesuraik az erdőkhöz való kizárólagos joguk hangoztatásával kitiltották a jobbágyokat és zselléreket az erdőkből és megsemmisítették a bennük található gyümölcsösöket is. (A panaszlevél 1793-ban kelt, de az említett események néhány évvel előtte történhettek.) Egészen más gyümölcsfogyasztási szokásokat kell feltételeznünk; a gyümölcs – táplálék. Böjti és gyermektáplálékként még sokáig jelentős maradt a későbbiekben is. Ugyanezt mondhatjuk el a hal, esik, vadmadár és tojás, méz, gomba, különféle gyűjtögetett, salátaként fogyasztott növények, sajt és más tejtermékek fogyasztásáról is. Ezek a csemegék valaha létfontosságú élelmet jelentettek.

A XIX. század elején, amikor a somogyi és baranyai falvak népe már belenyugodott a változtathatatlanba, az erdőből, árterületből való kiűzésébe, egyeznek bele abba, sőt nem egy helyen kéri is, hogy a most már csak földet művelő parasztok zárt, egybeltelkes rendjét hozzák létre: szabályozott telkű falvakat mérjenek ki a mérnökök. A szerep és terület (valamint jog) nélkül maradt szállásokat fölszámolják. A megmaradt csonka településszerepek egy helyre összpontosultak, abban az időben, amikor a gazdálkodását tudományosan rendező, racionalizáló Svédországban éppen szétzavarják a zárt faluközösségeket és a tagosítással mindenkit arra kényszerítenek, hogy saját földjére, tanyára települjön ki a természeti erdők és a munkaidő jobb kihasználására.

A lopó, henyélő, tilosban legeltető magyar pedig egyszerűen az az ember, akit máról holnapra kiűztek a sajátjaként évszázadok óta használt erdőből, megfosztván őt az általa kiépített, megteremtett, kialakított és belakott sajátos kultúrtájától. Ez a kultúrtáj ugyanúgy pusztulásnak indult akkor, mint az 1950-es években a szőlők, tanyák és gyümölcsösök sokezer holdnyi területe és megrendült az ember és táj, ember, történelem és világ kapcsolata.

Nem fogadhatom el azt az érvet, hogy ennek a régi gazdálkodási rendnek szükségszerűen fel kellett bomlania, csak azért, mert az a jó, a haladó, ami később megvalósul. Én egy más paraszti fejlődést, illetve annak csíráját és kezdetét vélem felfedezni a régi, az úrbér bevezetésével felbomló mintában, mely számomra éppen azzal bizonyította be életképességét, hogy annakidején máig csodált paraszti kultúrát tudott teremteni, s hogy ez milyen távol volt a reá erőszakolt újtól, azt éppen ebben a régi rendben legmesszebb jutott és legeredményesebb népcsoportok öngyilkossága sejteti. – És ki tudja, mennyit tanulhatnánk még ebből a mintából és mire kaphatnánk bátorítást a jövőre is, ha közelebbről is megismerhetnénk?

Forrás:

A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete. Zalai Gyűjtemény 27. (Zalaegerszeg, 1987) 285-293. Vitaindító előadás.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_zgy_27_tarsadtort/?query=andr%C3%A1sfalvy%20bertalan&pg=298&layout=s